

פרשת האזינו

לזכור ולא לשכוח

במהלך שירת האזינו משה מתייחס לעניין היכולת של האדם לשכוח כחלק מיצירתו: "צור ילֶדֶךָ תִּשִׂי וְתִשְׁכַּח אֶל מַחְלָלֶךָ" (לב, יח). "תשי" פירושו שכחה. היכולת לשכוח היא אחת המתנות הנפלאות שקיבלנו מהקב"ה. א-לוקים העניק לנו את התכונה הנהדרת של שכחה, שבלעדיה ספק אם היינו מתקיימים, שכן היינו כל הזמן שרויים בצער ויגון על אנשים יקרים לנו שאינם איתנו עוד, על צרות שקרו לנו וכיוצא בזה. כאן משה מזדקק אותנו מפני מצב שבו ניקח את התכונה הטובה הזאת ונשתמש בה נגד הבורא שנתן לנו אותה, בכך שנשכח אותו.

ואכן שכחה היא נושא מרכזי בספר דברים. ניתן להיווכח בכך על ידי ניתוח לשוני של שכיחות השורש שכח בתורה. מתברר כי בספר בראשית שורש זה נמצא שלוש פעמים¹. בספרים שמות, ויקרא, ובמדבר שורש זה לא נמצא בכלל. לעומת זאת בספר דברים נמצא שורש זה ארבע עשרה פעמים, מתוכן תריסר פעמים מופיע שורש זה בהקשר ליחסים בין עם ישראל והקב"ה.

לא לשכוח את סיני

בתחילת פרשת ואתחנן מצווה אותנו התורה: "רַק הַשְּׁמֶר לָךְ וְשָׁמֵר נִפְשֶׁךָ מֵאֵד פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ וּפִן יִסּוּרוּ מִלְּבָבְךָ כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בְנֵיךָ" (ד, ט). מה הדברים אשר עם ישראל ראה, שאותם כל כך חשוב שלא נשכח?

מפרשים רבים סבורים כי הכוונה היא למעמד הר סיני, עניין שמתאים להמשך נאומו של משה, המתאר מיד בפסוקים הבאים את מעמד הר סיני באומרו: "יּוֹם אֲשֶׁר עִמַּדְתָּ לְפָנַי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחָרֵב" (שם, י). כך מפרש ראב"ע: ולשון הדברים אשר ראו עיניך כלשון האמור בסיני (שמות כ) וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים, שאם ישכח ויסיר ענין המעמד הנכבד והנפלא ההוא מלבו יבוא לכפור בעיקר, וזה אבדן הגוף והנפש, וזהו לשון השמור לך ושמור נפשך מאד.

הרמב"ן מפרש באופן דומה ואומר כי בטרם יזכיר משה בפרשתנו את מעמד הר סיני:

הזהיר במצות לא תעשה שלא נשכח דבר מן המעמד ההוא ולא נסירהו מלבונו לעולם, וצווה במצות עשה שנודיע בו לכל זרענו מדור לדור כל מה שהיה שם בראיה ובשמיעה". לדבריו יש בפסוק אזהרה: הַשְּׁמֶר לָךְ וְשָׁמֵר נִפְשֶׁךָ מֵאֵד פֶּן תִּשְׁכַּח, זו מצוות לא תעשה מדאורייתא שלא לשכוח את מעמד הר סיני. וגם מצוות עשה לדורות: וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בְנֵיךָ.

¹ בדברי רבקה ליעקב על לבן (כח, מה); בסיפור חלום שר המשקים (מב, כג); בחלומו של פרעה (מא, ל).

הרמב"ן רואה ערך אמוני עצום בזכירת מעמד הר סיני המועברת במסורת מאב לבן לאורך הדורות, עד שהיא הבסיס לאמונתנו:

כי כשנעתיק גם כן הדבר לבנינו ידעו שהיה הדבר אמת בלא ספק כאילו ראוהו כל הדורות, כי לא נעיד שקר לבנינו ולא ננחיל אותם דבר הבל ואין בהם מועיל. והם לא יסתפקו כלל בעדותנו שנעיד להם, אבל יאמינו בוודאי שראינו כולנו בעינינו, וכל מה שספרנו להם.²

האברבנאל מדגיש את חובתנו שלא לשכוח את מעמד הר סיני, כי לא שכלנו הוא הגורם שמביא ומחייב אותנו לשמירת המצוות אלא מעמד הר סיני:

בעבור שלא יבאו לטעות בחשבם שיקיימו את המצוות להיותם משפטים צדיקים בפני עצמם ומדות מדיניות משובחות כפי השכל, לכן אמר שאין זה מספיק. כי אין שלמות המצוות ושכרם אם לא שיעשה אותם האדם להיותם אלוקיות ולא מפני שהשכל יגזר עליהם, והוא אמרם רק השמר לך. רוצה לומר רק הזהר מאד שלא תשמור החקים והמשפטים ההם להיותם צדיקים בעצמם כי אם להיותם אלוקיים.³

כהמשך לכך, טוען ספורנו⁴, שחווית מעמד סיני יכולה לסייע בהגנה המפני דעות של כפירה. ספורנו חשש ממצב שבו גורמים מסוימים שהוא קרא להם אולי באירוניה או בלשון סגי נהור "חכמים", ינסו בכח הלוגיקה לכפור במציאות הא-ל. ההגנה בפני דעות כפירה אלה היא, לא לשכוח את חווית מעמד הר סיני.

זכירת התורה

יש ממפרשי התורה⁵ שראו באיסור לשכוח, ציווי וחובה להשתדל מאד שלא לשכוח דברי תורה שלמדנו, כמו שאמרו חכמינו במסכת אבות:

רבי דוסתאי ברבי ינאי משום רבי מאיר אומר, כל השוכח דבר אחד ממשנתו, מעלה עליו הכתוב כאלו מתחייב בנפשו, שנאמר, "רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך".⁶

כיצד אפשר לשכוח דברי תורה? יש פרשנים⁷ הסבורים שזו תוצאה של לימוד שאדם לא חוזר עליו, מחמת עצלות או מכיון שהוא טרוד בדברים אחרים חשובים כמו פרנסה. להבנתו של הרב יהושע ויצמן⁸, אדם הרואה את התורה רלוונטית עבורו, עבור דורו, עבור בניו, הוא לא ישכח את דברי התורה. אדם שוכח כשדברי התורה מנותקים מן החיים, אולם כל עוד אנו מצליחים למצוא בדברי התורה את הרלוונטיות לחיינו ומבינים שחשוב שנעביר אותם הלאה לא נשכח אותם.

² גם הרמב"ם (בהלכות יסודי תורה) והריה"ל בכוזרי, רואים את חווית הר סיני כבסיס לאמונתנו.
³ דברים דומים מאד אומר המלבי"ם שמדגיש גם הוא את הצורך לקיים את כל דברי התורה לא משום שהם דברים חכמים הגיוניים וכדומה, אלא משום שכך נצטוונו בתורה.
⁴ בפרושו לדברים ד, ט.
⁵ רבנו בחיי והכלי יקר.
⁶ אבות פ"ג מ"ח.
⁷ הברטנורא, תוספות יום טוב, תפארת ישראל.
⁸ במאמרו "לזכור ולא לשכוח", במרשתת.

שכחת אלוקים

בהמשך פרק ד יש ציוויים נוספים מפי משה רבנו, שאוסרים לשכוח: "הִשְׁמְרוּ לָכֶם פֶּן תִּשְׁכַּחוּ אֶת בְּרִית ה' אֲ- להיכם אֲשֶׁר כָּרַת עִמָּכֶם וַעֲשִׂיתֶם לָכֶם פֶּסֶל תְּמוּנַת כָּל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֲ- להיך" (ד, כג). מתוך ההקשר של פסוק זה לפסוקים שלפניו ולבאים אחריו, מובן שמדובר על שכחה של איסור ספציפי של איסור עשיית פסל. שכחת ציווי זה תוכל להוביל ל"וַעֲשִׂיתֶם לָכֶם פֶּסֶל תְּמוּנַת כָּל", ולכן יש השלכות קשות.

בהמשך אנו מצוויים שלא לשכוח את הקב"ה: "הִשְׁמֹר לָךְ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֲשֶׁר הוֹצִיאָךְ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים" (ו, יב). גם את המשמעות של איסור זה יש להבין מתוך ההקשר. לפני הציווי כתוב:

וְהָיָה כִּי יְבִיאָךְ ה' אֲ- להיך אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלִיַּעֲקֹב לֵאמֹר לְךָ עָרִים גְּדֹלֹת וְטֹבַת אֲשֶׁר לֹא בְנִיתָ. וּבָתִּים מְלֵאִים כָּל טוֹב אֲשֶׁר לֹא מְלֵאתָ וּבְרַת חֲצוּבִים אֲשֶׁר לֹא חֲצַבְתָּ פְּרָמִים וְזֵיתִים אֲשֶׁר לֹא נִטְעַתָּ וְאָכַלְתָּ וְשִׁבְעַתָּ (ו, י-יא).

קיים חשש שהשפעת החומרי יבלבל את העם ולהביא אותו לידי שכחה. כך הבין זאת רבנו בחיי:

יזהיר הכתוב כי ברבות הטובה והשלוח, שיזכיר [לעצמו] ימי עניו ומרודו, שהיה עבד במצרים ולא היו לו שם ערים ובתים כמו עכשיו, ושלא ישכח השם שהוציאו מן השעבוד הגדול שהוא אל הטובה הגדולה הזאת, אבל יזכור חסדיו תמיד ויירא אותה ויעבוד לפניו כעבד לפני אדניו... כלומר בעוד שיש לך שפע הטובה הסתכל ביום רעה שהיה לך כבר, ואז תמצא ותזכור היתרון שיש לך היום על הזמן שעבר ותודה להקב"ה על זאת.

אם כן, שכחת ה' משמעה, שהשפעת שהשפיע הקב"ה על האדם אינו במודעותו. האדם אינו זוכר שאבותיו היו בעבר במצרים בבית עבדים, ורק בחסדי ה' יצאו משם. למעשה אין זו שכחת קיומו של ה', אלא שכחה שכל הטוב מגיע לנו מאתו יתברך.

כהמשך לכך נשאל, האם אפשר לשכוח את הקב"ה עצמו? לכאורה התשובה חיובית, שכן בספר דברים אנו מצוויים מפי משה עוד שלוש פעמים שלא לשכוח את אלוקים:

הִשְׁמֹר לָךְ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֲ- להיך לְבִלְתִּי שְׁמֹר מִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם (ח, יא).
וְרַם לְבַבְךָ וְשִׁכַּחְתָּ אֶת ה' אֲ- להיך הַמּוֹצִיאָךְ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים (ח, יד).

וְהָיָה אִם שָׁכַח תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֲ- להיך וְהִלַּכְתָּ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אַחֲרִים וְעַבַּדְתָּם וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לָהֶם הַעֲדַתִּי בְכֶם הַיּוֹם כִּי אֶבְדֶּ תֵּאבְדוּן (ח, יט).

ברור שאי אפשר לפרש שכחה זו באופן מילולי פשוט, שהאדם שכח את בוראו. משום שכאשר אדם מקיים מצוות, מתפלל, אוכל כשר, שומר שבת וכדומה בדרך קבע, אין להעלות על הדעת מצב שהוא קם בקר אחד ושוכח את כל זה. אם הוא לא חולה חלילה זה פשוט בלתי אפשרי. לכן יש להבין זאת בדרך אחרת, ונסתייע בפרשנותו של הרב ד"ר אהרון ליכטנשטיין זצ"ל,⁹ המתייחסת גם לרלוונטיות של הדברים לנו כאן ועכשיו. לדבריו בשכחת ה' יש כמה רמות:

⁹ במאמרו "אשרי איש שלא ישכחך - התשובה והשיבה (א)", פורסם באתר ישיבת הר עציון.

1. האדם לא מודע לכך שיש לעולם בורא, וכי אנו חיים בעולמו של הבורא ובחסדו.
2. האדם חי בהיסח דעת וחוסר תשומת לב. האדם יודע שיש בורא אך תשומת ליבו מוסחת לדברים אחרים, וכך למעשה הוא משכיח מליבו את המשמעות של היות האדם חי בעולמו של הא-ל. אדם זה אינו מתייחס למציאות אלוקים, אף על פי שהוא מכיר במציאות זו. כותב על כך הרב: "במובן מסוים, האדם המתעלם מהקב"ה פוגע לא רק ביחסים שלו אתו, אלא כביכול משפיע על עצם נוכחותו בעולמו... במידה שמלכות שמים אינה במודעותנו המלאה, הדבר משפיע כביכול לרעה על נוכחות השכינה".
3. האדם מכיר במציאות הא-ל, הוא מתייחס אליו ומודע לנוכחותו, נראה שאדם כזה גם מקיים מצוות או חלק מהן, אבל הוא מנכס לעצמו את הזכויות הבלעדיות על הישגיו והצלחותיו, ולא משייך זאת לברכה שקיבל מהקב"ה. אומר הרב ליכטנשטיין כי מי שאינו זוכר את הקב"ה בתור הזן ומכלכל את האדם ואת כל צרכיו, הרי הוא בגדר שוכח. סוג זה של שכחה הוא כפירה בטובה, ומתקשר למידת הגאווה. יש כאן מעגל: שכחת ה' יוצרת את הגאווה, וגאווה זו של "כוחי ועוצם ידי" מביאה לידי שכחת ה'.

מדוע לשכוח?

נחזור לשאלה, מדוע נושא השכחה כה בולט דווקא בספר דברים? תשובה אפשרית לשאלה זו יכולה לנבוע משילוב של שני עניינים:

האחד, עם ישראל נמצא ערב הכניסה לארץ המובטחת. זו ארץ שבה לא יהיו ניסים דבר יום ביומו, ארץ שבה לא יהיו מחנות מרוכזים סביב המשכן הקדוש הנמצא במרכז, אלא העם ישב מפוזר לשבטיו כל אחד בנחלתו, חלקו אפילו בעבר הירדן המזרחי. במצב כזה באופן הטבעי ביותר, הנוכחות של אלוקים בחיי העם תהיה נסתרת ולא גלויה ובלטת כפי שהיתה בכל ארבעים השנה במדבר, בהם ירד מן במדבר, העם זכה לעמוד ענו, לבאר מרים ועוד. השני, הדברים שבספר דברים, ביחוד אלה שאינם עוסקים במצווה זו או אחרת, הם דבריו של משה רבנו, והמסרים שהוא רוצה להעביר הלאה לעמו ערב פטירתו וכניסתם לארץ.

בנסיבות אלו החשש של משה הוא שהעם ישכח: את הדברים אשר ראו עיניו; את התורה שלמד; את הא-ל המחיה את העם בטובו בכל יום תמיד; את איסור עשית פסל ומכאן יגיע חלילה לעבודה זרה; כדי למנוע זאת מדגיש משה חזר והדגש את איסור השכחה על כל צורותיו.

אולם בניגוד לשכחת האדם אומר משה על אלוקים: "כִּי אֵל-לֹא רְחוּם ה' אֵל-לֹהֶיךָ לֹא יִרְפֶּךָ וְלֹא יִשְׁחִיתֶךָ וְלֹא יִשְׁכַּח אֶת בְּרִית אֲבֹתֶיךָ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לָהֶם (ד, לא), ובהמשך "וַיִּדְעֶתָ כִּי ה' אֵל-לֹהֶיךָ הוּא הָאֵל-לֹהִים הָאֵל-לֹהֵי הַנְּאֻמָּן שֹׁמֵר הַבְּרִית וְהַחֶסֶד לְאֲהַבָּיו וְלִשְׁמֵרֵי מִצְוֹתָיו לְאֶלֶף דֹּר" (פרק ז, ט).

מחויבות ה' היא נצחית. אחת ממידותיו של הקב"ה היא זכירת הברית עימנו ללא קשר להתנהגותנו. יהי רצון שנזכור תמיד את בוראנו ואת מחויבותנו לו, לבריתו, לתורתו ולמצוותיו.

